

делія доволно потужного полоза дозволяло обробляти землю широкою полозою і на значительну глибину. Однак відсутність отвального пристрою дає можливість розглядати інструмент як бороздяще оруддя, а не плуг.

Аналогії цій знахідці невідомі в європейських культурах. Все опубліковане знахідки ралі стосуються к більш пізньому часу (кінець III — II тис. до н. е.) і представляють собою несправно більш примітивні оруддя.

Значення «демідовського рала» суттєво зростає, якщо розглядати його в контексті зв'язів лендельської і трипольської культур.

Наявність такого сучасного інструменту обробки землі у неолітичного населення України підтверджує припущення С.М. Бибікова про існування в той час тут розвинутого землеробства.

D.N. Kozak

ENEOLITHIC COMPLEX FROM THE VILLAGE OF KHRINNYKI, DEMIDOVSKIY DISTRICT, ROVNO REGION

During the excavation of a multi-layer settlement at the site of Shankiv Yar on the bank of the Khrinnyki reservoir in 2000, the complex of the Eneolithic period was discovered. It was a half-deepened earth-construction with the compound inner interior, referring to the Kostyanetskaya group of the Lendel and Polgar ethnocultural community (the middle of the IV – the beginning of the III millennia BC).

Fragments of amphora with a drawing of an agriculture implement – a plough («the Demidovskiy plough») on the «shoulders» were discovered in the construction. The plough consists of three elements: the curved plough-beam, a clamp, and a wedge, connecting the plough-beam and the wedge. A cord was fastened to the plough-beam. A thick enough sledge-runner allowed cultivating the soil deep enough with a wide line, though the absence of a mould-board allows the interpretation of this implement only as a furrowing tool but not a real plough.

There is not any analogy to this tool in the European cultures. All the known finds of ploughs refer to the later period (the end of the III – the II millennia BC) and are more primitive.

The meaning of the « the Demidovskiy plough» considerably increases while looking at it through the context of connections of Lendel and Tripolye cultures.

The presence of such a modern implement of soil cultivation in the Eneolithic population of Ukraine confirms S.M. Bibikov's supposition about the existence of the developed agriculture here in that period of time.

М.В. Скржинська

ЗОЛОТІ ВІНКИ — НАГОРОДИ ОЛЬВІОПОЛІТІВ

Статтю присвячено аналізу 28 ольвійських написів із згадками про нагородження золотими вінками. Автор встановлює, хто і за віщо одержував вінки і де проходила церемонія нагородження.

Вінок у греків здавна служив нагородою ¹. Протягом багатьох століть на чотирьох панелінських святах: Олімпійських, Піфійських, Істмійських і Немейських переможців увінчували вінками з гілок священних дерев. Олімпіоніки одержували вінки з оливи, переможці Істмійських ігор — із сосни; лавровий вінки був призом на Піфійських святах у Дельфах та інших містах Еллади, де велича-

© М.В. СКРЖИНСЬКА, 2002

ли Аполлона. Відомо, наприклад, що один громадянин Херсонеса одержав лавровий вінок під час Аполлоній на Делосі «за цнотливість, благочестя до святилища і прихильність до народу»².

У V ст. до н. е. в Греції з'явилися золоті вінки-нагороди (Thuc. IV, 121)³. Ними вінчали співвітчизників та іноземних громадян, що зробили особливо важливі послуги державі. У знаменитій промові Демосфена «Про вінок», виголошеній у 335 р. до н. е., докладно повідано не лише про два золоті вінки самого оратора (Dem. XVIII, 83, 84, 86, 118, 222), а й про велике поширення таких нагород в Афінах (розд. 120) та інших грецьких містах (розд. 80, 92). Читання почесного декрету й увінчання золотим вінком відбувалося в Афінах у Народних зборах (Aeschyn. III, 32, 45), а також під час Діонісій та Панафіней (Dem. XVIII, 84, 115, 118, 130). Саме на цих двох головних святах афіняни таким чином дякували боспорським царям за пільгове поставляння хліба в IV—III ст. до н. е.⁴.

Лапідарні написи містять чимало свідств про нагородження золотими вінками в античних містах Північного Причорномор'я. Серед них перше місце займає Ольвія, де знайдено 28 таких написів. Із них шість належать до часу перед гетським розгромом міста в I ст. до н. е., інші датуються римським часом⁵. У Херсонесі відкрито 12, а в Тірі — 4 подібні написи⁶; щодо ж боспорських міст збереглися лише непрямі свідчення про нагородження їхніх громадян золотими вінками.

Аналіз ольвійських написів дає змогу довідатись про те, кого і в яких випадках нагороджували золотим вінком у цьому невеликому провінційному місті на північному краї грецької ойкумени⁷. Найдавніші ольвійські написи, що цікавлять нас, належать до середини III — другої половини II ст. до н. е. Ці шість написів розповідають про три різні приводи для увінчання золотим вінком. Так оцінювали високі заслуги співвітчизників⁸, дякували іноземним громадянам за їхні послуги ольвіюполітам у місті⁹ і на острові Левка, що перебував під патронатом Ольвії¹⁰, а також висловлювали вдячність громадянину за його благородне життя й доблесну смерть за вітчизну¹¹. Декрет на честь Ангестерія, виданий у третій чверті III ст. до н. е., характеризує видного громадянина Ольвії¹². Він успішно відбував державні посади, на власні кошти збудував для батьківщини військовий корабель і відремонтував старі державні судна; під час голоду увійшов до колегії ситонів, що роздавала громадянам хлібні пайки. За ці діяння ольвіюполіти постановили щорічно увінчувати Ангестерія золотим вінком під час святкування Діонісій у театрі.

У цьому декреті відбилась особливо почесна нагорода — рішення вінчати золотим вінком не один раз, як звичайно, а щорічно протягом усього життя. Такі постанови часом видавали і в інших північнопричорноморських містах, наприклад у Тірі¹³.

В Ольвійському театрі глашатай проголошував про вінок, дарований Каллініку. Ольвіюполіти увічнили свого співвітчизника статуєю і на її мармуровому постаменті начертали почесний декрет із згадкою про нагороду вінком. Із напису, що зберігся, виходить, що Каллініка прославили за те, що він сприяв громадянському примиренню, реорганізував міські фінанси й урегулював питання про податки й борги громадян¹⁴.

Молодший сучасник Ангестерія, відомий ольвійський багатій Протоген неодноразово надавав фінансову підтримку місту і посідав різні державні посади. Він давав у голодні роки гроші на закупівлю хліба, оплачував будівництво захисних споруд і ремонт державних кораблів, викупував відданий архонтами в заставу священний храмовий посуд, відмовлявся від одержання процентів по міських позиках. За це, як наголошено в його почесному декреті, Протогена неодноразово увінчували золотим вінком¹⁵.

Два написи III ст. до н. е. свідчать, що в елліністичну добу ольвіюполіти висловлювали свою подяку іноземним громадянам. Золоті вінки одержали житель Тіри, ім'я якого втрачене, і три херсонесити. Останні давали Ольвії великі грошові позики і, переконавшись у важкому фінансовому становищі міста, відмовились від одержання процентів¹⁶. Громадянину Тіри його співвітчизники, мабуть, доручали різні посольства до інших міст. За їх успішне проведення поряд з Ольвією ще п'ять грецьких держав увінчали тірита золотим вінком¹⁷.

Ольвіополіти видавали почесні постанови не лише на честь живих, але шанували таким чином і померлих. У двох декретах кінця III—II ст. до н. е. проголошувалося про увінчання золотим вінком громадян, котрі віддали життя за вітчизну. На фрагменті першого з цих декретів мовиться про нагородження ольвіополіта, ім'я якого не збереглося, і згадується, що про це слід щорічно проголошувати у Народних зборах¹⁸.

Декрет є особливо цікавим тим, що в ньому зазначено ціну вінка, піднесеного від імені народу¹⁹. Цей вінок у 30 золотих за ольвійськими масштабами був достатньо дорогим. Для порівняння наведемо близький за часом присвячений напис, в якому ольвіополіт Агрот присвятив до храму Афродіти вінок ціною в п'ять золотих²⁰. Якщо порівняти ольвійські постанови з подібними в інших містах, наприклад в Афінах, то й там у таких випадках ціну вінка зазначено, а в інших — ні²¹. Часто почесна постанова про увінчання золотим вінком, особливо в римські часи, давала лише право на нагороду, вінок же оплачували й приносили на церемонію ті люди, кого нагороджували, або їхні близькі²². Так, ольвіополіт Сократ, що поставив у I ст. н. е. за власний рахунок стелу з декретом про нагородження золотим вінком померлого брата, скоріше за все, оплатив і вінок²³.

Найдокладніше про посмертну нагороду вінком повідав декрет Нікерата, котрий помер у першій половині II ст. до н. е.²⁴ Він загинув у сутичці з ворогами, що загрожували його співвітчизникам, котрі проводили традиційне агоністичне свято на Ахілловому Дромі. За життя Нікерат не раз успішно бився з варварами, сприяв досягненню безпеки Ольвії, користувався авторитетом в інших полісах. Херсонесити вшанували Нікерата встановленням його статуї і бюста у своєму місті за те, що він зумів поладити суперечки поміж громадянами. За постановою Ради і Народних зборів Ольвії під час винесення тіла Нікерата його увінчали золотим вінком, вирішили щорічно покладати вінок на його кінну статую. Це доручалось проголосити глашатаєві в Народних зборах і під час кінних змагань на Ахілловому Дромі.

Традиція видавати почесні декрети й увінчувати померлих золотим вінком широко розповсюдилась в Ольвії у римську добу. Вісім написів²⁵ такого змісту свідчать, що поряд із видатними громадянами, такими як Феокл, про якого йтиметься далі, цієї почесні удостоювались деякі особи з кон'юнктурних міркувань. Наприклад, молодий Дад помер «отроком, що подавав добрі надії»²⁶. Певно, за постанову увінчати його золотим вінком ольвіополіти сподівались одержати якісь милості від багатого і впливового Тумбага, батька Дада²⁷.

Про те, як виглядали золоті вінки, відомо за знахідками в античних похованнях. У Північному Причорномор'ї найбільшу їх кількість знайдено на Боспорі. Ювеліри зображували в золоті гілки лавра, мирта, оливи, дуба, що утворювали вінок²⁸. Спеціально для поховання виготовляли вінки з листя селери, що вважалась рослиною, яка уособлювала печаль (Plin. NH, XX, 44). Часто знайдені в могилах вінки зроблені суто для поховальних цілей: у них тонюсінкі пелюстки, а на потилиці немає листя. Проте іноді в могилу клали великий призовий вінок, яким, імовірно, колись в урочистій обстановці увінчали покійника. Таким є, наприклад, масивний золотий оливковий вінок зі слідами древнього ремонту; він увінчував бронзовий визолочений шолом боспорянина, похованого в кургані Велика Близниця наприкінці IV ст. до н. е.²⁹

У колекціях археологічних матеріалів з Ольвії золоті вінки відсутні. Однак відомо про такі знахідки під час хижацьких розкопок; один вінок був лавровий, інший — із селери³⁰. У розграбованих могилах ольвійського некрополя іноді трапляються окремі золоті листочки.

У перші століття нашої ери ольвіополіти продовжували увінчувати золотими вінками своїх співвітчизників. Серед них особливо виділяються Феокл, син Сатира, що посідав посади архонта, стратега й жерця, Каллісфен, син Каллісфена, котрий одержав титул «батька міста» і чотири рази ставав першим архонтом-епонімом, а також Каллісфен, син Дада, якого тричі обирали архонтом³¹. Золоті вінки одержували також стратеги «за чудове виконання посад»³². У середині II ст. н. е. вони удостоїлися такої нагороди, мабуть, за звільнення міста від облоги тавроскіфів, а в другій третині III ст. н. е. — за відбиття нападу варварів³³.

У догетський період урочиста церемонія нагородження проходила в ольвійському театрі і на Ахілловому Дромі (сучасна Теандрівська коса), де Ольвія влаштувала панеллінські ігри Ахіллеї. «На Діонісії в театрі» були проголошені почесні постанови й увінчані золотими вінками Каллінік, Антестерій і сини херсонесита Аполлонія, а декрет про нагородження Нікерата щорічно читали під час найпрестижніших змагань колісниць на Ахілловому Дромі. Крім того, такі декрети виголошували в Народних зборах³⁴. Там увінчання золотим вінком проходило і в римські часи, коли в місті вже не існувало театру й припинились ігри на Ахілловому Дромі. За Діоном Хрисостомом (XXXVI, 17), можна дійти висновку, що місцем зборів ольвіополітів був простір перед храмом Зевса; можливо, вони сідали на його сходах.

На завершення варто згадати про те, що деякі ольвіополіти одержували нагородні золоті вінки в інших містах. Це доводить напис II ст. н. е. про видатну діяльність Феокла, сина Сатира. Феокл неодноразово посідав вищі державні посади, багато разів брав участь у різних посольствах, виявляв гостинність послам і купцям, що приїздили до Ольвії. За це самі ольвіополіти й 18 грецьких міст увінчували Феокла золотими вінками. Вони перелічені в преамбулі декрету: Мілет, метрополія Ольвії, її ближні й дальні сусіди по Причорномор'ю (Гіра, Херсонес, Боспор, Істрія, Томи, Каллатіс, Одесс, Синопа, Гераклея, Амастрія, Тіеон), Візантій і кілька малоазійських міст (Апамея, Кізик, Нікомедія, Пруси, Нікея)³⁵. Дев'ять із цих міст вінчали також іншого ольвіополіта, ім'я якого не збереглося³⁶. Судячи зі змісту цих двох декретів, багато міст висловлювало вдячність громадянам Ольвії за те, що вони в себе на батьківщині виявляли гостинність і сприяння різним справам приїжджих із таких міст, тобто виконували, висловлюючись сучасною мовою, функції консулів.

Отже, нагородження золотим вінком практикувалось в Ольвії більшу частину її тисячолітньої історії. Найдавніші відомості про це збереглися у написах III ст. до н. е., а останні належать до першої половини III ст. н. е. Можливо, така форма нагороди з'явилась в Ольвії ще в класичний період. Адже тоді в Афінах поширилося нагородження золотими вінками (Dem. XVШ, 114—116, 120). Ольвія ж у другій половині V—IV ст. до н. е. сприймала в Афіні багато рин політичного, економічного, суспільного й культурного життя³⁷.

Ольвіополіти увінчували золотими вінками співвітчизників та іноземців в урочистій обстановці найбільш велелюдних свят і в Народних зборах. В античному світі це було одним із типових проявів вдячності держави. Тому Ольвія, ледве оговтавшись після гетського розгрому й будучи, за описом Діона Хрисостома (Ог. XXXVI, 6), маленьким і бідним містом, все ж таки в I ст. н. е. відновила традицію нагородження золотим вінком видатних громадян³⁸. Ця традиція згасла лише в середині III ст. н. е., коли варвари стали постійно розоряти місто, і життя в ньому остаточно замерло у IV ст. н. е.

¹ Про грецькі вінки див. спеціальне дослідження: *Bleeh M. Studien zum Kranz bei den Griechen.* — Leipzig, 1982.

² *Граков Б.Н.* Матеріали по історії Скифії в грецьких надписах // ВДН. — 1939. — № 3. — С. 256, № 22.

³ *Higgins R.A.* Greek and Roman Jewellery. — London, 1961. P. 121.

⁴ *Граков Б.Н.* Указ. соч. — С. 240—242. — № 3, 4.

⁵ *IOSPE Г*, № 26, 31, 32, 34, 38—43, 45, 46, 51—53, 57, 61, 94, 107, 198, 279, 305; НО, № 28, 34, 43, 80, 81; *Виноградов Ю.Г.* Декрет в честь Антестерія в кризис Ольвійського поліса в епоху еллінізму // ВДН. — 1984. — № 1. — С. 57.

⁶ *IOSPE Г*, № 2, 40, 344, 352, 355, 418—420, 423, 424, 426, 427, 585; *Карышковский П.О.* Матеріали к собранию древних надписей Сарматии и Тавриды // ВДН. — 1959. — № 4. — С. 112; *Фурманская А.И.* Новый эпиграфический памятник из Тирры // СА. — 1960. — № 4. — С. 173—179; *Антонова И.А., Яйленко В.П.* Херсонес, Северное Причерноморье и Маркоманские войны по данным херсонесского декрета 174 г. н. э. в честь Тита Аврелия Кальпурниана Аполлониды // ВДН. — 1995. — № 4. — С. 63.

⁷ Досі цій темі було присвячено лише кілька сторінок у книжці В.В. Латішова «Исследования об истории и государственном строе Ольвии». — СПб., 1887. — С. 243—249. Нині

ми володіємо більшою кількістю написів, що дають додаткові відомості до того, що було відомо В.В. Латишеву.

⁸ *IOSPE I²*, № 31, 32; *Виноградов Ю.Г.* Указ. соч. — С. 56—57.

⁹ *HO* № 28.

¹⁰ *IOSPE I²*, № 26. Через незадовільну збереженість напису важко остаточно встановити, надавалась ця нагорода іноземцеві чи ольвіополіту.

¹¹ *IOSPE I²*, № 34; *HO* № 34.

¹² *Виноградов Ю.Г.* Указ. соч. — С. 56—57.

¹³ *Карышковский П.О.* Указ. соч. — С. 112.

¹⁴ *IOSPE I²*, № 25+31. Декрет повністю видано, датується 330—320 рр. до н. е.; перекладений на російську мову й прокоментований у статті: *Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О.* Каллиник, сын Евксена // *ВДИ*. — 1982. — № 4. — С. 26—46; 1983. — № 1. — С. 21—39. Дещо інше тлумачення декрету і його датування першою третинною III ст. до н. е. запропоновані В.П. Яйленком: *Яйленко В.П.* Ольвия и Боспор в эллинистическую эпоху // *Эллинизм. Экономика, культура, политика*. — М., 1990. — С. 268—272.

¹⁵ *IOSPE I²*, № 32.

¹⁶ *HO* № 28; уточнення читання й переклад див.: *Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса. — М., 1989. — С. 215—216.

¹⁷ *Фурманская А.И.* Указ. соч. — С. 174.

¹⁸ *HO*, № 34.

¹⁹ Крім зазначеного напису, ціну великого вінка, імовірно, позначено в декреті Каллініка. Згадана в заключній частині декрету сума в 1000 золотих, на думку В.П. Яйленка (Ольвия и Боспор... — С. 271—272), належить до вартості вінка, вона становила 810 г золота та була звичайною для високих нагород у різних грецьких полісах. Ю.Г. Виноградов і П.Й. Карышковський гадали, що Каллінік одержав грішми 1000 золотих, а ціну його вінка в декреті не зазначено (Указ. соч. — С. 32).

²⁰ *Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О.* Каллиник... — С. 68.

²¹ Див. написи, згадані в прим. 4.

²² *Латышев В.В.* Pontica. — СПб., 1909. — С. 243.

²³ Див. інтерпретацію тексту напису: *Сапрыкин С.Ю.* К ольвийской надписи *IOSPE I²*, № 38 // *ВДИ*. — 1988. — № 1. — С. 147—155.

²⁴ *IOSPE I²*, № 34.

²⁵ *Ibid.* — № 38—40, 45, 46, 51, 52, 61.

²⁶ *Ibid.* — № 52.

²⁷ *Латышев В.В.* Исследования... — С. 249.

²⁸ *Стефани Л.* Объяснения некоторых художественных произведений, найденных в 1874 г. в Южной России // *ОАК* за 1875. — СПб., 1878. — С. 16—28; *Уильямс Д., Огден В.* Греческое золото. — СПб., 1995. — № 105, 113, 115.

²⁹ *Гайдукевич В.Ф.* Боспорское царство. — М.; Л., 1949. — С. 289; *Уильямс Д., Огден Д.* Указ. соч. — С. 181. — № 115.

³⁰ *Латышев В.В.* Исследования... — С. 243; *Орешиков А.В.* Несколько замечаний о древностях, найденных в селе Парутино в 1891 г. // *Древности. Труды Имп. Моск. Археол. о-ва*. — М., 1894. — Т. 15, вып. 2. — С. 8.

³¹ *IOSPE I²*, № 40, 42, 43.

³² *Ibid.* — № 94, 107; *HO*, № 80, 81.

³³ *Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Кративина В.В. и др.* Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — Киев, 1999. — С. 323.

³⁴ *IOSPE I²*, № 34; *HO*, № 28, 34.

³⁵ *IOSPE I²*, № 40.

³⁶ *Ibid.* — № 41. На фрагменті цього напису можна прочитати лише дев'ять найменувань міст, але їх було більше.

³⁷ *Виноградов Ю.Г.* Политическая история... — С. 129—130.

³⁸ Про це свідчить напис: *IOSPE I²*, № 38. Див. прим. 23.

Одержано 24.04.2001

М.В. Скржинская

ЗОЛОТЫЕ ВЕНКИ — НАГРАДЫ ОЛЬВИОПОЛИТОВ

Ольвийские надписи с упоминанием о наградах золотыми венками намного превосходят надписи из других городов Северного Причерноморья как по количеству, так и по характеру сообщений об обстоятельствах награждения. В статье исследованы 28 ольвийских надписей III в. до н. э. — III в. н. э. Золотые венки получали соотечественники и иностранцы за осо-

бые заслуги перед государством, таким способом чтили также некоторых умерших ольвио-политов. В некоторых случаях, особенно в римское время, государство издавало лишь почетный декрет, а венок приобретали награжденные или их друзья и родственники. В IV—I вв. до н. э. венчание золотым венком проходило на крупнейших ольвийских празднествах — Дионисиях в театре и во время игр в честь Ахилла на Тендровской косе; почетные декреты читали также в Народном собрании, а в римский период там проходила и церемония награждения. Некоторые граждане Ольвии получали подобные награды в других греческих городах.

М. V. Skryzhynskaya

GOLDEN GARLANDS — THE AWARDS OF OLBIOPOLITES

Olbian inscriptions with the mentions of awarding with golden garlands exceed the inscriptions from the other cities of the northern Black Sea area in their quantity as well as in the character of information about the circumstances of awarding. 28 of Olbian inscriptions of the III century BC — III century AD have been analyzed in the article. Golden garlands were given to the compatriots as well as to the foreigners for the outstanding services for the state. Some dead Olbiopolites were also honored in this way. In number of cases, especially in the Roman times the state only published the honorary decree, and the awarded people or their friends or relatives bought the garlands. In the IV—I centuries BC the coronation with the golden garland took place at the main Olbian holidays — Dionysia in the theatres and during the games in honor of Achilles on the Tendrovskaya spit; the honorary decrees were read also at the People's meetings and during the Roman period the ceremony of awarding also took place there. Some Olbian citizens got such awards also in the other Greek cities.

В.М. Зубар, Ю.І. Козуб

НОВА ЕПІТАФІЯ РИМСЬКОГО ЛЕГІОНЕРА З ОЛЬВІЇ

У статті наведено латинську епітафію на надгробній стелі, знайденої у некрополі Ольвії. Викладено уявлення щодо політики Римської імперії на пізньоантичному етапі її розвитку.

У перші століття н. е. Ольвія знаходилася в руслі зовнішньої політики Римської імперії і, вірогідно, у зв'язку з постійною загрозою з боку варварів у місто було введено стаціонарну римську залогу, що складалася з військовослужбовців нижньомезійської армії¹. Виходячи з наявних даних римська вексилляція, до якої входили легіонери і солдати допоміжних підрозділів, дислокувалася тут принаймні з другої половини 60-х — початку 70-х років II ст. аж до середини III ст.². Проте порівняно, наприклад, із Херсонесом³ в Ольвії поки що знайдено небагато епіграфічних пам'яток, написаних латиною і залишених римськими військовослужбовцями або членами їх сімей. На основі цих пам'яток можна було б реконструювати якісний і кількісний склад римської залоги, а також вести плідні наукові розвідки, пов'язані з проблемою римської військової присутності в Ольвії. Тому кожна нова знахідка такого роду становить значний інтерес і заслуговує на окрему публікацію⁴.

Улітку 1994 р. під час розкопок ділянки некрополя Ольвії перших століть н. е., розташованої вздовж краю західного плато Заячої балки (ділянка Г), було знайдено надгробок із латинською епітафією, який як будівельний матеріал складав частину кам'яного закладу підбійної могили № 5 (рис. 1)⁵. Надгробна стела — це вапнякова прямокутна плита розміром 154 × (43—43,5, 42 — по фронтону) × 14,5—15,5 см. Вапняк має рихлу структуру, велику кількість природних

© В.М. ЗУБАР, Ю.І. КОЗУБ, 2002